

EDEBİYAT ELEŞTİRİSİNDE NİZAMİ ÜZERİNE YAPILAN ARAŞTIRMALARLA İLGİLİ BAZI KONULAR

Tora MAMMADOVA*

Özet

Nizami Gencevi, kendisinden sonra bir okul oluşturan ve yüzyıllar boyunca etki alanını koruyan sanatçılardan biridir. Onun yaratıcılığının etkilerini sadece Türk edebiyatında değil, diğer milletlerin edebiyatlarında da görmektediriz. Şairin sanatsal mirası her zaman edebiyat araştırmalarının odağında yer almış ve çeşitli yönlerden araştırmalara konu olmuştur. Nizami'nin eserlerini kapsamlı bir şekilde irdeleyen Azerbaycanlı ve Doğulu araştırmacılar arasında M.E.Rasulzade, H.Araslı, A.Sultanlı, A.J. Krimski, E.E. Bertels, Y.N. Marr, De Erbel, H.Purqshtal, E. Browne, F. Erdman, F. Sharmura, A. Krimski, Y. Marr, M. Rafili, A.Alizade, M.Guluzade, A.N. Boldyrev, R.Aliyev, J. Mustafayev, R.Azade, V.Arzumanlı, İ.Habibbaylı ve diğer isimlerden bahsedilebilir. Buna rağmen Nizami Gencevi'nin yaratıcılığının incelenmesine ve "Hamse" temalarının etki alanının analiz edilmesine hala ihtiyaç vardır. Makalede Nizami Gencevi'nin yaratıcılığına ve onun etki alanının incelenmesine yeni bir bakış açısı getirilmesi, bilinen çalışmaların günümüze ne ölçüde uygun olduğunun ortaya konulması ve şairin faaliyetinin modern bağımsız devletçilik ilkelerine dayalı olarak Türkçülük bağlamında değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca Nizami'nin üzerine yapılan araştırmalarda şairin "Hamse"de yer alan eserleri ile dünyaca ünlü yazarların eserleri arasında yapılan karşılaştırmalara dikkat çekilmektedir.

Uzun yıllar boyunca Nizami'nin yaratıcılığı yapay olarak Avrupa hümanizmi ile ilişkilendirilerek İslam kültüründen ve onun tarihi-felsefi içeriğinden ayrıştırılmıştır. Şairin eserlerinde Türkçülük fikirleri ütöpik sosyalizm ilkelerine dayalı olarak çarpıtılmış ve Sovyetlerin Nizami olgusuna yönelik eleştirel tutumu absürt sonuçlara yol açmıştır. Örneğin, edebiyat araştırmalarında Nizami-Shakespeare ilişkileri uzun süredir konuşulmakta ve birçok durumda şairin eserlerinin derin felsefi kökleri yeterince ortaya çıkarılamamaktadır. Makalede bu konuların yanı sıra Nizami'nin eserlerinin Rusçaya tercümesine yönelik tutum da vurgulanmaktadır. Dolayısıyla şairin yaratıcılığının veya etki alanının araştırılmasında eserlerinin tercümesinin kalitesi ile ilgili konulara dikkat edilmesi önemli bir rol oynamaktadır. Nizami'nin fikirleri Sovyet dönemi edebiyat çalışmalarında kasıtlı olarak çarpıtılmış, eserleri bazen ideolojik olarak yanlış tercüme edilmiştir. Örnek olarak şairin eserleri 1986'da Moskova'da (beş cilt, Rusça) ve 1989'da Bakü'de ("Azerbaycan edebiyat kütüphanesi - 20 cilt" serisinin 5. cildi, Rusça) yayınlandı. Bu dönem bağımsızlığa yakın, ama yine de Sovyet dönemidir. Bu çevirilerde "Hüsrev ve Şirin" in ana karakterlerinden biri olan Şirin'in etnik-milli bağlantısı sorgulanıyor. Berde yanlışlıkla Ermenistan'ın başkenti olarak gösteriliyor. Bu tür yanlış çeviriler K. Lipskerov'un Farsçadan Rusçaya çevirdiği "İskendername" eserinde de yer almaktadır. Nizami döneminde kabile veya halk adlarının değişmesi ve farklı adlandırmaların dikkate alınmaması nedeniyle bu tür çarpıtmalar Sovyet döneminde yaygınlaştı. Eski Ermenilerin (Örmən) adı siyasi amaçlarla Ermeni Haylara uygulandı. Eski SSCB döneminde dünya halklarının Azerbaycan edebiyatını, özellikle Rus dili aracılığıyla öğrendiğini dikkate alırsak, bu tür çevirilerin ne kadar zararlı olduğu ortaya çıkar.

* Doç. Dr., Sumgayit Devlet Üniversitesi e-posta: tora.mammadova@sdu.edu.az
ORCID: 0000-0001-7305-7145

Nizami ile ilgili araştırmalarda onun eserlerinin ve etki alanının incelenmesi sürecinde analitik yöntemden, Nizami'nin Shakespeare ile ilişkilerinin incelenmesinde karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nizami, “Hamse”, “Hüsrev ve Şirin”, “İskendername”, “Yedi güzeller”, Shakespeare, Türkçülük, eleştiri, çeviri

SOME ISSUES RELATED TO RESEARCH ON NIZAMI IN LITERARY CRITICISM

Abstract

Nizami Ganjavi is one of the literary figures who established a distinctive school of thought and maintained his sphere of influence for centuries. The impact of his creative legacy is evident not only in Turkish literature but also in the literatures of other nations. His artistic heritage has consistently remained a focal point of literary research and has been subjected to scholarly inquiry from various perspectives. Notable Azerbaijani and Eastern scholars who have conducted comprehensive studies on Nizami's works include M.E. Rasulzade, H. Arasli, A. Sultanli, A.J. Krinski, E.E. Bertels, Y.N. Marr, De Erbel, H. Purqshat, E. Browne, F. Erdman, F. Sharmura, A. Krinski, Y. Marr, M. Rafili, A. Alizade, M. Guluzade, A.N. Boldyrev, R. Aliyev, J. Mustafayev, R. Azade, V. Arzumanli, I. Habibbayli, among others. However, there remains a critical need for further exploration of Nizami Ganjavi's literary creativity and an in-depth analysis of the thematic influence of Hamse. This study aims to introduce a novel perspective on the analysis of Nizami Ganjavi's creativity and his sphere of influence, to reveal the extent to which his known studies are appropriate to the present day, and to evaluate the poet's activity in the context of Turkism based on the principles of modern independent statehood. Additionally, it highlights the comparative studies between the works included in ‘Khamsa’ and the masterpieces of globally renowned authors.

For many years, Nizami's literary contributions have been artificially linked to European humanism, detaching them from Islamic culture and their historical-philosophical context. The poet's works have been ideologically distorted within the framework of utopian socialism, leading to absurd conclusions under the Soviet critical discourse on Nizami. For instance, the literary comparisons between Nizami and Shakespeare have long been a subject of discussion, yet in many cases, the profound philosophical roots of the poet's works remain insufficiently explored. This study also emphasizes the approach taken towards the Russian translations of Nizami's works. The quality of these translations plays a significant role in assessing the impact and accurate interpretation of his literary legacy. During the Soviet period, Nizami's ideas were deliberately misinterpreted in literary studies, and his works were often translated with ideological distortions. For example, his works were published in Moscow in 1986 (five volumes, in Russian) and in Baku in 1989 (Volume 5 of the ‘Azerbaijani Literature Library – 20 volumes’ series, in Russian). This period was close to Azerbaijan's independence but still within the Soviet era. In these translations, the ethnic-national identity of one of the main characters, Shirin, in ‘Khosrow and Shirin’ was questioned. Furthermore, Barda was inaccurately presented as the capital of Armenia. Similar biased translations can be observed in “Iskandarnamah”, translated from Persian into Russian by K. Lipskerov. The changes in tribal or ethnic group names and the lack of consideration for different nomenclatures during Nizami's era led to the widespread occurrence of such distortions during the Soviet period. The ancient name of Armenians (Ərmən) was politically applied to the Armenian Hays. Given that global audiences primarily accessed Azerbaijani literature through Russian translations during the Soviet era, then it becomes clear how harmful such translations are.

In research on Nizami, an analytical method has been employed in examining his works and their influence, while a comparative method has been utilized in studying the connections between Nizami and Shakespeare.

Key Words: Nizami, Hamse, “Khosrow and Shirin”, “Iskandarnameh”, Seven Beauties, Shakespeare, Turkism, literary criticism, translation.

Giriş

Nizami'nin Farsça yazması onun Fars şairi olarak anılmasına ve birçok durumda Fars şairi olarak incelenmesine neden olmuştur. Bugün bile bazı araştırmacılar "yanlış bir şekilde Nizami'ni Fars şairi olarak adlandırmakta, eserinin önemini ve gerçek mahiyetini hafife almaktadır"lar (Memmed, 2021: 316). S. Menteş (2017: 78) ilk kez Arap edebiyatında ortaya çıkan mesnevi nazım şeklinin Türk edebiyatına İran edebiyatı üzerinden girdiğini iddia ederek, Mevlana gibi Türk asıllı olmasına rağmen eserlerini Farsça yazan Nizami Gencevî ve Hüsrevî Dihlevî'yi Türk edebiyatı şairlerini en çok etkileyen iki Fars şairi olarak gösteriyor. Nazir Akal da Nizami Gencevî'nin doğum yeri Gence ve milliyeti itibarıyla Türk olduğu sonucunu doğrulasa da, onu yanlış bir şekilde Selçuklu dönemi İran edebiyatının en ünlü destan şairi olarak tanıtıyor (1998: 67).

Gence Nizami'nin doğduğu (1141) ve öldüğü (1209) “tarihî Arran (bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ikinci şehri) şehri, Ortaçağ kaynaklarına göre temelde terk etmediği, "hazine"dir (Hüseynov, 2018: 113). “Nizami'nin Gence'de mezarının varlığı onun Azerbaycanlı bir şair olduğunu doğruluyor; mezarının üzerine inşa edilen türbe ve Aleksandr Griboyedov'un şairin mezarının onarımı için 100 bin manat ayırdığı gerçeği Azerbaycan'da yüzyıllardır yaygındır” (Shukurova, 2022: 139). İsa Habibbayli (2021: 9-10) şairin ebeveynlerinin Türk olmasıyla ilgili bazı ilginç gerçekleri de analiz ediyor.

Nizami döneminde Arap-Fars dilinin etki alanının geniş olduğunu dikkate almak gerekir. Nizami'nin tarihî nedenlerden dolayı Farsça yazdığı "Hamse"si incelendiğinde oldukça fazla sayıda Türkçe kelime ve deyim birleşimi göze çarpmaktadır. Şairin şiirlerinde defalarca Türkçe kelimeler kullanması “torke-delstan, torke tannaz, torke seyah çeşm vb” (Shukurova, 2022: 139) onun Türk olduğunu bir kez daha doğruluyor. A. Nacafov (2023: 27), Nizami'nin eserlerini Türk gelenekleri bağlamında inceleyerek şairin Türk mitolojisi, sözlü halk edebiyatı ve ozan-aşıklık sanatıyla olan bağlantısının "Hamse"nin tamamında görüldüğü sonucuna varmaktadır. Nizami Sharq, bölgesel edebiyata özgü genel tasvir yöntemlerini hem bireysel sanat gücünü, hem de yerli milli sanat düşüncesiyle nasıl ve ne şekilde bağlantılı olduğunu ortaya koyacak şekilde kullanmıştır.

1941 yılında M.A. Rasulzade (2021: 92-94), Nizami'nin yaratıcılığını bilimsel-tarihsel mantığa dayalı bir anlayışla analiz etmiştir. Nizami ile ilgili ilk monografinin yazarı, eserine "Azerbaycan şairi Nizami" ismini tesadüfen koymamıştır. M.A. Rasulzade bu eserinde edebiyat ve sanat düşüncesinin gelişmesinde tarihi-bölgesel faktörün rolünü bilimsel mantıkla gerekçelendirmiş ve Nizami'nin kesinlikle bir Türk şairi olduğunu kanıtlamıştır.

1. Nizami'nin yaratıcılığının Türk ve Avrupa bağlamında etkileri hakkında

Dünya halklarının edebiyatında ve felsefi düşüncesinde benzerlikler, gelenekten ya da yabancı edebiyattan etkilenmeler, dönüşümler her dönemde olmuştur. Aristoteles Antik Çağın politik biçimlerine ilişkin analizinde benzer tarihsel karşılaştırmaları kullanır veya eski çağlarda ortaya çıkan felsefe-kültürel panteizm kavramı Orta Çağ'da Doğu ve Batı'nın manevi kültürünün kaynağı olarak yayılmıştır. Batı kültüründe bu kavram P. Iver, D. Dinant, N. Kuzanskiy, M. Eckhart, J. Bruno, B. Spinoza, Doğu'da ise M. Hallaj, J. Rumi, Sh. Tebrizi, Nizami, F. Naimi, İ. Nesimi ve daha birçok yazarın eserlerine yansımıştır. Bu aynı soruna farklı yaklaşımların göstergesi olduğu kadar tarihsel ve ahlaki değerler açısından yaklaşımların eşzamanlılığının da göstergesi olarak niteleniyor.

Edebiyat araştırmalarında Nebati ile Fuzuli ve Nesimi'nin, M.F. Akhundzade ile Molyer'in, N. Vazirov ile Ostrovskiy'nin, J. Mammadguluzade ile Griboyedov'un, I.Shikhli ile M.Sholokhov'un, H. Javid ile T. Fikret'in, M. Sabir ile Mahdimgulu'nun, Nizami ile Nevai'nin, Shakespear'in, Goethe'nin ve diğer pek çok yazarların eserlerinde paralel noktalar tartışılmıştır.

Nizami'nin yaratıcılığı da bu açıdan incelenmiştir. Onun eserlerinin temaları, olay örgüleri ve imgeleri her zaman özgünlüğünü koruyarak farklı milletlerin edebiyatına dönüşmüştür. Örneğin, bilimsel kaynaklar, "Sırlar Hazinesi" adlı eserin 46, "Leyla ile Mecnun" adlı eserin 92, "Hüsrev ile Şirin" adlı eserin ise 100'den fazla naziresi oluştuğunu belirtmektedir. Günümüzde edebiyat araştırmalarında pek çok Türk ve Avrupa edebiyatını etkileyen Nizami'nin eserlerinin Özbek, Tacik, Türkmen, Kırgız, Hint vb. edebiyatlarına etkisi hakkında (Binnetova, 2013; Erkinov, Ganikhonov, 1992) bilgiler yer alır. Orta Çağ'da pek çok Doğulu yazar Nizami'den etkilendiğini itiraf etmiştir. Nevai'den önce bile Nizami'nin yaratıcılığından etkilenen Özbek şairleri vardı. Kutub Harezmi, "Hüsrev ve Şirin" adlı eseri Özbekçeye tercüme ederken ona yeni olaylar katarak özgünlük kazandırmış, şairin kendisi de Nizami'den öğrendiğini inkar etmemiştir.

Natan Mallayev (1986) Nizami'ye ait monografisinde Nizami'nin eserlerinin dünya edebiyat araştırmalarında incelenmesi konularına değinmiş ve onun edebî mirasının küresel ölçekte öneminden bahsetmiş, A. Cami, A. Nevai, H. Dahlavi, M.Fuzuli gibi

dünyaca ünlü şairlerin yanı sıra Goethe'nin Nizami'nin yaratıcılığında nasıl etkilendiğini analiz etmiştir. Goethe "Doğu-Batı Divanı"nda Nizami motiflerini kullanmıştır.

12. yüzyıl Avrupa edebiyatına örnek olan "Tristan ile İsolde" eserini inceleyen R.Mammadova, Avrupalı tarihçilerin bu eseri Avrupa'nın "Leyla ve Mecnun"u olarak değerlendirdiğini belirtiyor. Aslında Leyla ve Mecnun teması Fransa, İtalya, İngiltere, İspanya gibi ülkelerde de yayılmıştı, ancak Batı ve Doğu'nun ahlaki düşünceleri birbirinden keskin biçimde farklıydı. R.Mammadova, Lambur Le Thor'un "Alexander" (1175-1190) adlı eserini, Batı Avrupa'da benzer bir tema üzerine (bu kez "İskendername" üzerine) yazılan "İskendername"ler arasında en mükemmeli olarak değerlendirmektedir, ancak R. Mammadova'ya göre (2010: 62) Nizami'nin (1200-1203'te yazılan) "İskendername"si basit bir roman olmaktan çıkıp felsefi, sosyo-politik, ahlaki ve sanatsal bir ansiklopedi düzeyine yükselir.

Nizami'yi manevi öğretmeni olarak gören V. Shakespeare, "Romeo ve Juliet" adlı eserini "Leyla ile Mecnun"dan etkilenecek yazmıştır. Profesör T. Karimli'nin "Nizami ve Shakespeare: Bir Edebiyat Fenomeninin Oluşumunun Tipolojisi" adlı makalesinde, bu paralellikleri göz önünde bulundurarak Shakespeare ile Nizami'nin mistisizmi arasında karşılaştırmalar yaptığı ve bu yazarlara yönelik Sovyet eleştirel tutumunun absürtlüğünün altını çizdiği görülmektedir. Örneğin, T. Karimli, Rus bilim adamı R.M. Samarin'in (Shakespeare's realism -1964) fikirlerine atıfta bulunur: "Samarin, birçok burjuva edebiyat eleştirmeninin (20. yüzyılın 50-60'ları) Shakespeare'in gerçekçiliğini kategorik olarak reddettiğini ve eserlerinde Shakespeare'e tamamen yabancı olan mistik bir estetik kavramının izlerini bulmaya çalıştığını yazıyor. "Onlar şairin umutsuz pessimizm özelliklerini trajik üslubuna bağlarlar, böylece Shakespeare'in muhtemelen yüz çevireceği üzücü bir gerçeğe karşı masal ve rüya estetiğine "bir köprü inşa etmek" isterler" (Karimli, 2015: 469). T.Karimli Samarin'in bu fikirlerine atıf yaparken, bilim adamlarının Shakespeare'in yanı sıra Nizami'nin eserlerinin de realizm geleneği çerçevesinde incelemesinin yanlış olduğunu düşünmektedir. Sovyet bilim adamı Samarin, güzel bir mistik ama şiddetli bir pessimist olan Shakespeare'in eserlerinde yanlış bir şekilde gerçekçilik arıyor ve bunu "insanlığın sanatsal gelişiminde bir adım" (Samarin, 1964) olarak görüyor. T.Karimli (2015: 469), Shakespeare'in eserlerinde gerçekçi unsurlar arayışını haklı olarak Sovyet ideolojisinin ve Sovyet bilim adamlarının mesleğinin etkisi olarak değerlendiriyor. Samarin'in Sovyet ideolojisinin hakim olduğu bir dönemde yaşadığını ve Shakespeare'i komünist bakış açısıyla değerlendirdiğini unutmamamız, Sovyet döneminde neredeyse ateist ve devrimci ilan edilen klasiklerin eserlerini doğru değerlendirmeye çalışmamız gerektiğini belirtiyor.

Ayrıca dünya edebiyatında Doğu'yu ve Batı'yı temsil eden ve aslında tüm insanlığa ait olan iki büyük şahsiyetin-Nizami ve Shakespeare'in eserleri arasındaki paralelliklere dikkat çeken eleştirmen, kültürlerin hermetik değilse de, birbirine açık olduğunu ve birbirlerinin başarısından faydalandıklarını doğru vurguluyor. (Karimli, 2015: 470).

Kesinlikle burada T. Karimli Shakespeare'in Nizami'nin eserlerinden etkilendiğini belirtir.

A. Ağayev'in "Nizami ve dünya edebiyatı" (1964) monografisinde Shakespeare ile Nizami'nin eserleri arasında paralellikler aradığını da belirtmek gerekir. A. Ağayev iki sanatçının şiirlerinde benzer fikir ve düşüncelerin bulunduğunu somut örneklerle kanıtlamaya çalışmış, Nizami'nin Gotsy, Heine, Goethe, Schiller gibi dünya edebiyatı temsilcilerinin eserlerindeki etkisinden ve şiirlerindeki benzerliklerden bahsetmiştir.

2. Sovyet dönemi edebiyat çalışmalarında Nizami'nin fikirlerinin çarpıtılması

2.1. Rusça çeviride çarpıtmalar

Klasik Arap ve Fars dilli Azerbaycan edebiyatı örneklerinin tercümesinde hataların açıkça görüldüğünü belirtmek gerekir. "Azerbaycan'ın edebî ve teorik düşüncesinin tarihi ve gelişim aşamalarını yansıtan kaynaklar Arapça ve Farsça olduğundan çoğu zaman Arap ve Fars bilimine hizmet etmiş, millî ve filoloji düşüncemizin gelişmesine geniş bir katkı sağlayamamıştır" (Şemsizade, 2008: 200).

Nizaminin eserleri 1986 yılında Moskova'da beş cilt halinde Rusça olarak yayımlandı. Nizami'nin gazelleri, kasideleri, mesnevileri 1989 yılında Bakü'de Rusça olarak yayınlanan "Azerbaycan Edebiyatı Kütüphanesi - 20 Cilt" serisinin 5. cildinde yer aldı. Yazarın eserleri Rus bilim adamı K. Lipskerov tarafından Rusçaya çevrilmiş olup ön sözün yazarı Azerbaycanlı bilim adamı Rustam Aliyev'dir. Bu çevirinin kalitesi konusuna değinen G.Yoloğlu (2014: aprel) "Hüsrev ve Şirin" adlı eserin ana karakterlerinden biri olan Şirin'in etnik-millî bağlantısına odaklanarak yazıyor ki, Fars dilini bilmediğim için, eserin orijinalinden (Farsça'dan Azerbaycancaya - T. Mammadova) çevirisinin kalitesi hakkında tek kelime söyleyemem. Beni endişelendiren, Rusça çeviride bilim adamlarının eser hakkında şu ana kadar söyledikleriyle çelişen noktaların varlığıdır. Gerek yayın kurulu, gerekse ön sözün yazarı bu hususları göz ardı etmekte ve herhangi bir tavır sergilememektedir.

Gerçekten "Hüsrev ve Şirin" in Rusça çevirisinde "Poezdka Şapura v Armeniyu za Şirin", (çev. Şapur'un Şirin'in peşinde Ermenistan'a yolculuğu), "Priezd Khosrova v Armeniyu k Mikhinbanu" (çev. Hüsrev'in Ermenistan'a Mahinbanu'nun yanına gelişi) başlıkları taraflı karakter taşıyor. Azerbaycanlı eleştirmenlerin bu noktaları göz ardı etmesi üzücüdür.

Burada Şirin'in veya teyzesi Mahinbanu'nun Ermeni kızı olarak gösterilmesi yanlıştır. Mahinbanu Kafkasya'da Türk kökenli bir kadın hükümdardı. Örneğin, araştırmacı B. Nacafov (2023: 35) "Şehrestanihaye-Eran-şehr", "Tarihi-guzida", "Gülistani-İram" gibi tarihî-coğrafi ve Nizami hakkında çağdaş kaynaklara dayanarak Mahinbanu'nun Nizami tarafından Türk hükümdarı olarak yaratıldığını doğruluyor ve bunu

kaynaklardaki gerçeklerle destekliyor. Ayrıca Nizami'nin Derbent'ten Abhazya'ya kadar geniş bir coğrafyaya hükmeden Arran Kraliçesi'ni anlatırken, halkın hafızasına kazınan Shemira motiflerini ve efsanelerini canlandırdığını, böylece kökeni Türklere dayanan Midiya güzeli Semiramis'i unutturmadağını yazıyor.

Nizami'nin "Hüsrev ve Şirin" eserinde Şirin'in teyzesi Mahinbanu, akıllı ve bilgili bir kadın olarak tanıtılır. Mahinbanu'nun Şirin'e verdiği öğütte söylediği sözlere bakalım:

Əgər o aydırsa, biz afitabıq,

O, Keyxosrov, bizsə Əfrasiyabıq (Gencevi, çev. R.Rza. 1981: 119).

Çev.: Eğer o ay ise biz güneşiz,

Eğer o Keyhüsrev ise biz de Efrasiyab'ız.

Mehinbanu'nun "Biz Efrasiyab'ız" sözü, onun Türk olduğunu gösteriyor. Şairin doğup büyüdüğü, 24 Oğuz boyundan biri olan Gencekler'in ismiyle anılan Gence şehrinin, eski İran kaynaklarında Efrasiyab ismiyle anıldığı gösterilmekte olup, bu bilgi M. Kaşgarlı ve F. Raşidüddin gibi Türk yazarlar tarafından da doğrulanmıştır. F. Gurbansoy (2023: 78), "Şehrestanihaye-Eran-şehr" adlı kaynaktan yaptığı alıntıya dayanarak şöyle yazıyor: "Ganzag (Gence) şehri, Adurbadagan kust'unda Turanlı Frasyak tarafından kurulmuştur".

"Hüsrev ve Şirin" eserinin Rusca çevirisinde yanlışlıklar bununla bitmiyor. Örneğin, bakalım Shapur Hüsrev'a Shemira (Mahinbanu) hakkında ne diyor:

... V qorax Armenii ona blujdayet letom,

Mej roz i tuçnix niv,

Plenyas yarkim ix svetom... (Qyandjevi; çev. Lipskerov, 1989: 122).

(çev.: Yazın Ermenistan dağlarında güllerin ve sık toprakların arasında dolaşır, berrak renklerine hayran kalır).

"Xosrov vidit Şirin v istoçnike" (Hüsrev pınarda Şirin'i görüyor) bölümündeki çeviriye bakalım;

On (Xosrov) vzvil konya, çtob bil on menyeye doroku,

On protoril sebe k Armenii doroku (Qyandjevi; çev. Lipskerov, 1989: 146)

(çev.: O (Hüsrev) yolu kısaltmak için atını dörtnala sürdü, Ermenistan'ın yolunu kendisine açtı).

veya; "Priyezd Xosrova v Armeniyu k Mixinbanu" bölümünde "Bakharzan"a gelen Hüsrev Mahinbanu ile tanışır. Meğer Hüsrev Ermenistan'a, Mahinbanu'ya geliyor. Mahinbanu nedense Hüsrev 'in önünde eğiliyor ve yeri öpüyor:

Mikhinbanu vstayot. Poselovavşi zemlyu,

Ona skazala: "Şax!".

On otveçayet: "Vnemlyu".

“Moyu stolisu, qost, soboy ukrast;
Berda tak vesela zimoy! Tı soberis tuda (Qyandjevi; çev. Lipskerov, 1989:158).

(çev.: “Mihin-Banu ayağa kalkıyor. Yeri öptükten sonra şöyle dedi: “Hükümdar”. Cevap veriyor: "Dinliyorum." “Başkentimi kendinle süsle misafirim; Berde kışın çok neşeli! Sen orada hazırlan).

Burada Berde kasıtlı olarak yanlış bir şekilde Ermenistan'ın başkenti olarak gösteriliyor. Mahinbanu, Hüsrev'i Ermenistan'ın başkenti dediği Berde'ye davet ediyor. Teklifi kabul eden Hüsrev, Berde'ye gider. Mahinbanu da tahtıyla birlikte oraya taşınır. Hüsrev, Nevruz gecesinden sonra da burada keyifli geceler geçiriyor. Burada her şey, kömür dahil, Ermenileştiriliyor:

Armyanskiy uqol zdes, on podnimaet plamya,
Podoben neqru on, vzdımayuşemu znamy (Qyandjevi; çev. Lipskerov, 1989:158).

(çev.: Ermeni kömürü burada, alevi yükseltiyor. Bayrak yükselten bir zenciye benziyor).

Bu tür taraflı çeviriler, K. Lipskerov'un Farsçadan Rusçaya çevirdiği "İskendername" eserinde de yer almaktadır.

Ne yazık ki Sovyet döneminde eserin Farsçadan Azerbaycancaya tercümesinde de az da olsa hatalar bulunduğunu belirtmeliyiz. Nizami eserinde Ermen ve Ermeniyye derken aslında Ermenistan'ı kastetmiyordu. "Er" (“ər) ve "men" (“mən) kelimeleri Türkçe kelimelerdir ve "gochak”, “cesur”, "kahraman", "erler", "kocalar" anlamına gelir. Ermenlerin (Örmənlərin) Ermenilerle hiçbir ilgisi yoktu. Ermenler Kıpçakça konuşan Türk kabilesindendi veya Arran Azerbaycan topraklarını kapsamaktadır. Moğol egemenliğinden önce bu bölge Kafkas Albanyası olarak da biliniyordu. Arap kaynaklarında El Ran, Ermeni kaynaklarında Ağvank, Orta Fars kaynaklarında Arran olarak anılır.

Nizami döneminden bu yana bazı kavimlerin isimlerinin zamanla değişmesi, farklı adlandırılmaları dikkate alınmadığından, Sovyet döneminde bu tür çarpıtmalar yaygınlaştı. S. Şıxıyeva (2021: 5), Nizami'nin yaşadığı dönemde, "daha çok toponim olarak kullanılan Saqlab'ın, Rus eyaleti ve Ermen'in millet adına dönüştürülmesine dikkat edilmemesi nedeniyle çarpıklıklara yol açtığını" haklı olarak belirtiyor.

İşte bu ve bunun gibi sebeplerden dolayı Ermeniler sürekli olarak Ermenlere ait kaynakları kötüye kullanmış, Kıpçak Ermenlerin Hay olduğu hakkında çeşitli bilgiler yayarak yalanlarıyla dünya toplumunu kandırmışlar. Kendi ülkelerini Ermenistan olarak tanıdıkları için dünya onların yalanlarına inanıyor. Ermen-Kıpçak metinleri Ermen (Örmən) alfabesiyle yazılmıştır. Bazılarının bin yaşına kadar olduğu göz ardı edilmiyor. Ermeniler, sözde Ermen Kıpçaklarının bugünkü Hayların ataları olduğunu kanıtlamaya çalışıyorlar. 12-13. yüzyıllarda Gence şehrinde yaşayan Mkhitar Goş'un,

"Töre bitiği" (Kanunlar Kitabı) ve 17. yüzyılda yaşamış Agop Kirkoroğlu'nun kitaplarından alıntı yaparak Rus alfabesiyle bazı cümleler veriyorlar, bu ifadelerin Ermeni-Kıpçak diline ait olduğunu iddia etmektedirler. Fuad Köprülü (1966: 126) Ermeniy'e'de (Ərməniyyə'də), Azərbaycan ve Aran'da aynı dilin konuşulduğunu doğruluyor. Büyük bilim adamı, bir zamanlar Ermeniy'e'nin bulunduğu Doğu Anadolu lehçesine değinerek bu bölgeler Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilinceye kadar Doğu Anadolu'nun edebî dili Azərbaycan Türkçesi olduğunu yazıyor. Bugüne kadar o bölgede Azərbaycan (Türk) dilinin şiveleri kullanılıyor.

Eski SSCB döneminde dünya halklarının Azərbaycan edebiyatına, özellikle de Rus dilinden aşına olduklarını dikkate alırsak, bu tür çevirilerin ne kadar zararlı olduğunu söylemeye gerek yok. Bu durumda hem yabancı vatandaş, hem de yabancı bilim insanı, Berde'nin gerçekten Ermenistan'ın başkenti olduğuna dair yanlış bir gerçekle karşı karşıya kalacak.

2.2. Edebiyat çalışmalarında Nizami'nin eserlerinin çarpıtılması

S. Şıxıyeva, "Azərbaycan Nizami çalışmalarındaki tahrifat ve yorumlara genel bir bakış" başlıklı makalesinde, Sovyet dönemi edebiyat çalışmalarında Nizami'nin eserlerinin kasıtlı olarak çarpıtılmasına dikkat çekiyor ve bir takım haklı yorumlarda bulunuyor. Nizami'nin eserlerini hümanizm ilkeleri çerçevesinde incelemeyi yanlış bulan araştırmacı, bu geleneğin hâlâ "bilimsel dolaşımda işlevsel" kalmasının doğru olmadığını düşünüyor. Sovyet döneminde Nizami'nin eserlerinin Avrupa hümanizmi ile yapay olarak ilişkilendirilmesi, Nizami'nin yaratıcılığını İslam kültürü ve tarihi içeriğinden uzaklaştırma politikasından kaynaklanıyordu. Yazara göre, (Şıxıyeva, 2021: 5) sadece Nizami'nin eserlerinde değil, tüm Orta Çağ edebiyatında "insan merkezli bir felsefe aramaya, insanı Yaratan'a ihtiyaç duymayan, Yaratan'a rakip bir varlık olarak sunmaya çalışmak yanlıştır ve başarısızlığa mahkumdur".

Yazar, Nizami'nin eserinde Slavlardan bahsetmesine de dikkat çekmektedir. Nizami'nin eserinde bir Slav kızından bahsettiği düşüncesinin doğru olmadığını, kesin gerçekleri ve bilimsel görüşleri ile haklı olarak göstermektedir. Dolayısıyla şairin bahsettiği Şah Saklab'ın kızı ve onunla ilgili bahsettiği Rus vilayeti Slav olmayıp, Türk halklarıyla ilgili yer adları veya etnotoponimler olarak kullanılmıştır.

Nizami'nin eserlerinde Rum ismini de kullandığını belirtelim. Nizami'nin eserlerinde "Rum" imgesi çeşitli anlamlar içermektedir (Batı ülkelerinin anlamı, rengin anlamı vb.). "Yer olarak aslında klasik Doğu edebiyatında yaygın olan güzellik ve zarafetin olduğu yerin (göstergebilimsel) anlamını ifade eder" (Zeynalova, 2021: 110) fikri de gerçektir.

Söylenenler Nizami'nin eserini incelerken yaşadığı dönemin coğrafyasını da dikkate almak, her şeye gerçek adını vermek gerektiğini göstermektedir.

Profesör R. Aliyev'in (Ganjavi, 1983: 315) Nizami'nin eserlerine ilişkin açıklamasına göre, Nizami'nin eserinde sunulan Çin, şimdiki Çin değildir. Nizami Çin derken,

Nizami döneminde de güzellikleriyle anılan Doğu Türkistan, Türkistan Çin'inde bulunan Taraz, Yağma ve Khoten şehirlerini kastediyor.

Belirtmek gerekir ki, Türkistan belirli zamanlarda Azerbaycan'ı kuşatmıştır ve bunun en iyi teyidinin "Kitabi - Dede Korkut" destanı olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla bu eserde hem Kazan, hem de Bayandur Han "Türkistan'ın temel direkleri" olarak sunulmaktadır. M. Kaşgari de "Divani Lügat-it-türk" adlı eserinde Azerbaycan'ı Türkistan veya Turan sınırları içinde göstermiştir. Nizami "İskendername"de diyor:

Ruslarla döyüşdən indi qorxmaram,
Onlar bir sel isə, mən də bir dağam.
Xəzər dağından Çin suyuna qədər,
Türklərlə doludur bütün bu yerlər. (Gencevî, 1983: 313)

çev.:

Artık Ruslarla kavga etmekten korkmuyorum.
Onlar bir sel, ben bir dağım.
Hazar dağından Çin sularına,
Bütün bu yerler Türklerle dolu

Alman yazarı F. Schiller'in "Turandot" eseri Nizami'nin "Yedi Güzeller" adlı eserinin dördüncü masalından alınmıştır. F. Schiller'in bu eserinde masalın başkarakterini Slav değil, Turanlı bir kız olarak adlandırdığını da belirtmekte fayda var. Genel olarak Nizami'nin eserindeki Türk tabiatlı fikirler daima çarpıtılmış ve ütöpik sosyalizm temelinde analiz edilmiştir.

Sonuç

Sonuç şunu gösteriyor ki, Nizami Sharq, bölgesel edebiyata özgü genel tasvir yöntemlerini hem bireysel sanat gücünü, hem de yerli milli sanat düşüncesiyle nasıl ve ne şekilde bağlantılı olduğunu ortaya koyacak şekilde kullanmıştır. Nizami dünya halklarının edebiyatına ilginç görüntüler ve olay örgüleri kazandırmıştır. Dünya edebiyatının pek çok örneğinde Nizami'nin eserlerinin etkisi vardır.

Nizami'nin yaratıcılığını hümanizm ilkeleri çerçevesinde tahlil etmek yanlıştır. Onun yaratıcılığını analiz ederken yaşadığı dönemin coğrafyasını dikkate almak, her şeye gerçek adını vermek gerekir. Nizami döneminde bazı kabile veya kavim adlarının zaman içerisinde değişimini ve farklı isimlendirilmesini dikkate almak gerekir. Eserlerindeki yer adları ve resimlere bakarken klasik Doğu edebiyatının sembolizmini de unutmamak gerekir.

Nizami'nin eserlerini incelerken orijinal metinleri tercih etmek gerekir. Nizami döneminden bu yana bazı kavimlerin isimlerinin zamanla değişmesi, farklı adlandırılmaları dikkate alınmadığından, Sovyet döneminde çarpıtmalar olmuştur. Nizami'nin eserlerinin Rusçaya tercümesinde yapılan hatalar, onun hem sanatsal-

ideolojik hem de sosial içeriğinin kaybolmasına yol açmaktadır. Nizami zamanında Ermenistan diye bir ülke yoktu. Nizami'nin bahsettiği Ermenler ve Revanlar Türk boylarıydı.

Kaynakça

- Ağayev, Ə. (1964). Nizami və dünya edebiyatı. Bakı: Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı. 172 s.
- Akalın, Nazir (1998). Nizâmi-Yi Gencevî'nin Hayatı, Edebî Şahsiyeti Ve Eserleri. bilig-7/Güz'98. Türk dünyası Sosyal Bilimler Dergisi. S.67-98. Erişim adresi: <https://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/3510-published.pdf>
- Binnətova, A. (2013, Ocak). Nizami ədəbi irsinin Özbək ədəbiyyatında təsiri, Özbək ədəbiyyatşünaslığında tədqiqi və Özbəkistanda nəşri məsələləri [Nizami'nin edebi mirasının Özbek edebiyatına etkisi, Özbek edebiyat eleştirisi alanındaki araştırmaları ve Özbekistan'daki yayın sorunları]. AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi. Türkiye: Cilt:1. Sayı: 2. s.57-63. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/155126>
- Gəncəvi, N. (2004). Xosrov ve Şirin [Hüsrev ve Şirin]. Çev: R.Rza. Bakı: Lider, 392 s.
- Gəncəvi, N. (1983). Yeddi gözəl [Yedi güzeller]. İzahların müəllifi: Rüstəm Əliyev, Bakı: Yazıcı, 336 s.
- Hebibbeyli, İ. Büyük Azərbaycan şairi Nizami Gencevi (Azerbaycan, türk, ingilis, rus, alman, Çin, polyak, gürcü, Ukrayna ve bolqar dillerinde). Bakı: Elm, 2021. 448 s.
- Huseynov R. (2018). The influence of Nizami Ganjavi's heritage on the shaping of the coherent cultural tradition in Oriental literature. Khazar Journal Of Humanities and Social Sciences. Special Issue. Khazar University Press. pp. 113-128. DOI: 10.5782/kjhss.2018.113.128.
- Qurbansoy, F. (2023). Nizami Gəncəvi almanaxı – IV [Nizami Gencevi almanak-IV]. Bakı: Elm və təhsil. 268 s.
- Qyandjevi, N. (1989). İzbrannıye[Seçilmiş eserler]/ (Perevod - Lipskerov). Baku: Azərneşr, 727 s.
- Menteş, S. (2017). Hüsrev Ü Şirin Mesnevisi Ve Ferhad İle Şirin Hikâyesi'nin Metinlerarasılık Kuramına Göre İncelenmesi. The Journal of Turkic Language

- and Literature Surveys (TULLIS). 2(2): 77-99. ISSN: 2536-4510. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/393234>
- Məmməd, İ. (2021). Nizami Gəncəvi yaradıcılığının ingilis ədəbiyyatşünaslığında tədqiqinə dair [Nizami Gencevî'nin İngiliz edebiyat eleştirisi alanındaki çalışmalarının incelenmesi]. Beynəlxalq Elmi Konfrans. VI c. Sumqayıt Universiteti, Sumqayıt: 28–29 oktyabr, s. 315-317
- Məmmədova, R. (2010). Azərbaycan ədəbi fikrində Avropa ədəbiyyatına inteqrasiya [Azerbaycan edebi düşüncesinin Avrupa edebiyatına entegrasyonu]. filologiya üzrə fəlsəfə dok. dis. avtoreferatı: 10.01.01, 10.01.03. Bakı: AMEA, 169 s.
- Nəcəfov, B. (2023). Nizami Gencevî yaradıcılığı klassik türk eneneleri kontekstində. Avtoreferat. 5716.01 -Azerbaycan edebiyatı, Bakı: AMEA. 56 s.
- Rəsulzadə, M.,Ə. (2021) Azərbaycan şairi Nizami Gencevi. (Türkiyə türkcəsindən transliterasiya edən Nəsiman Yaqublu). Bakı: Qanun, 576 s.
- Shukurova, G., P. (2022). Azerbaijani view of Nizami Ganjavi studies. Revista Universidad y Sociedad. 14(3), 136-141. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/366369845_Azerbaijani_view_of_Nizami_Ganjavi_studies
- Şəmsizadə, N. (2008). Seçilmiş eserləri. Bakı: Elm. 560 s.
- Şıxıyeva, S. (2021, 28 iyun). Azərbaycan nizamişünaslığındakı təhrif və interpretasiyalara bir nəzər [Azerbaycan nizamişünaslığında çarpıtmalara ve yorumlamalara bir bakış]. Edebiyat. Erişim adresi: <https://edebiyatqazeti.az/news/science/7486-azerbaycan-nizamisunasligindaki-tehrif-ve-interpretasiyalara-bir-nezer>
- Yoloğlu, G. (2014, aprel). Şirin erməni qızındır mı?! (Nizami Gəncəvinin əsərlərinin rus dilinə tərcüməsinə dair) [Şirin Ermeni kızı mı?! (Nizami Gencevî'nin eserlerinin Rusça'ya tercümesi hakkında)] Körpü. Erişim adresi: <https://kulis.az/news/8339>
- Zeynalova, S. (2021). Nizami Gəncəvinin Yaradıcılığında Qərb və Qərbli Obrazının İnikası [Nizami Gencevî'nin Eserinde Batı'nın Yansıması ve Batılının İmgesi]. Dil ve edebiyat. XI, № 3, s. 106-120. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/publication/363233874>
- Köprülü, F. (1966). Edebiyat araştırmaları. Ankara.
- Каримли, Т. (2015). Nizami and Shakespeare: Typology Of Formation Of Literary Phenomenon. Mediterranean Journal of Social Sciences. MCSER Publishing, Rome-Italy: Vol 6, No 3. S1. May, p. 465-470. Doi:10.5901/mjss.2015.v6n3s1p465.
- Mallayev, N. Nizomiy Qanjaviy merosi va uninq maarifiy-tarbiyaviy axamiyyati [Nizami Gencevî'nin mirası ve eğitimsel önemi]. Toşkent: 1986. 46 bet.

The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)

2025, 10 (1)

ISSN: 2536-4510

Эркинов, С., Ганихонов, М. (1992). Nizomiy Qanjaviy [Nizami Gencevi]. Fan, 68 b.
İnjular ummoni. Toşkent: 1989. 102 bet.